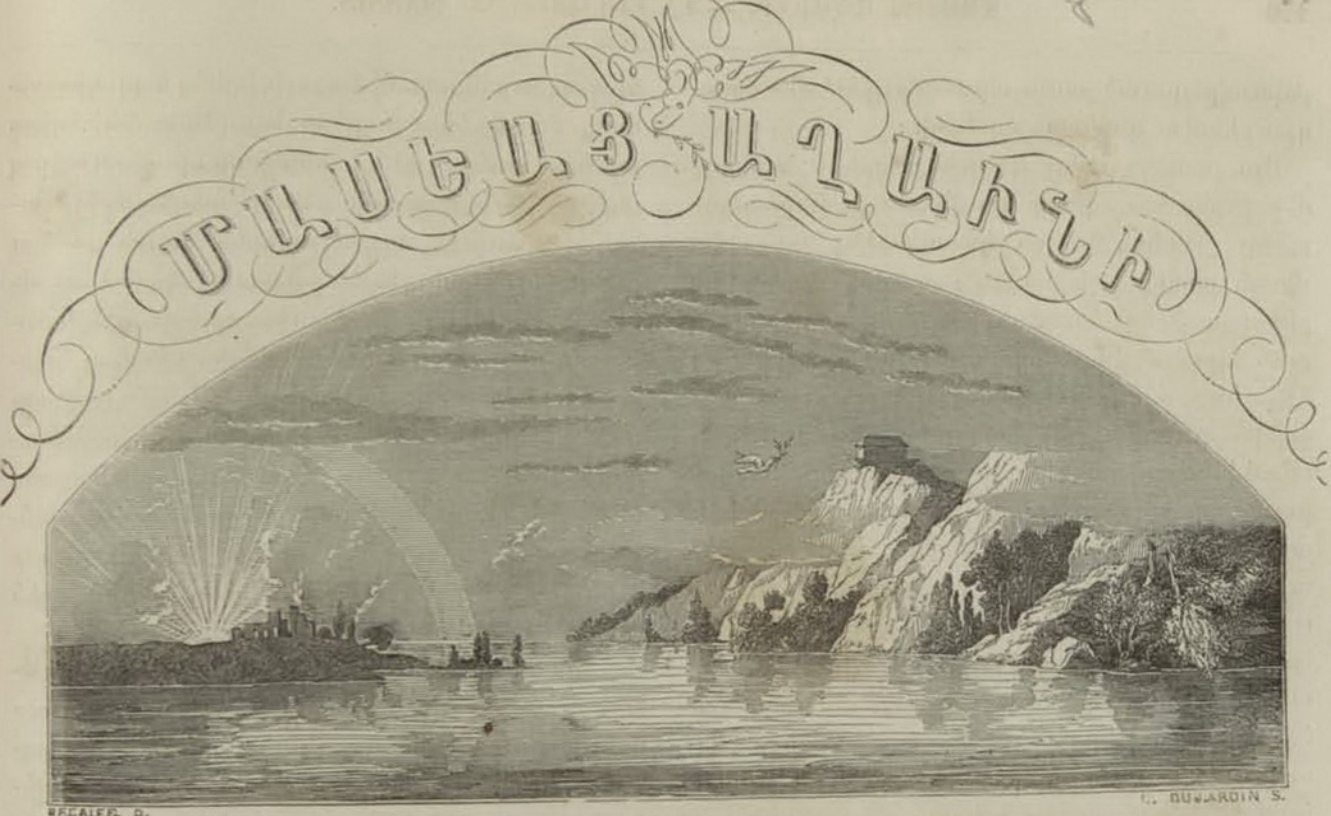

ԱՒԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՊԱՐՈՆ ԳԷՈՐԳ ԱՌՎԵՐԳԵԱՆ. — ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱՄԿԱԿԱՆ ԵՐԳԻ ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱ ԲԱՆԱՍՏԵՂՅԻՆ :

Ռուսաստանի ուսումնասեր հայկազն երիտա-
սարդաց զբաւոր աշխատութիւնները քիչ ճանչ-
ցուած են Տաճկաստանի Հայոց . ասոր պատճառը
երբե մեկ կողմանէ երկրին հեռաւորութիւնն է,
ուրիշ կողմանէ ալ անշուշտ անոնցմէ ոմանց
զբաւ զբաւառին քիչ շատ անտոյժ երեւալը
Պոլսեցւոց, մանաւանդ անոնց աշխարհաբառին
խորք ու դժուարիմաց գալը պիտի ըլլայ : Ապա քե
ոջ, Էմինեան Պարոն Մկրտչին, Նազարեանց
Ստեփանոս վարժապետին, Ախմերզեան Պարոն
Գեորգին եւ ուրիշ քանի մը պատուաւոր եւ բա-
նիրուն անձանց զբաւառներն ու ազգասիրական
իմաստները իրացընէ արժանի են մասնաւոր
մտադրութեան . մեծ պատիւ են ոջ միայն իրենց՝
այլեւ Լազարեան ճեմարանին, որոյ ատենով
աշակերտ գտնուել են, եւ մեր ազգին՝ որ այն
կողմերը եւրոպական կրթութեան օգուտները

քաղելու միջոցներէն գուրկ չէ եղած բոլորովին :

Մենք այս անգամ Պարոն Գեորգ Ախմերզեան
Տփլիսեցի հայկազն բժշկին մեկ աշխատասիրու-
թիւնը յիշատակենք հոս, որ է առաջին հատոր
Հաւաքման ազգային ոամկական երգոց, տպա-
գրեալ ի Մոսքուա յամի 1852 : Այս հատորիս բո-
վանդակածը Յարութիւն Սալեաթ-Նովա անունով
բանաստեղծին երգերն են՝ Տփլիսու Հայոց լե-
զուովը շարադրուած : Պարոն Ախմերզեանը այն
երգերը, որ քառասունվեց հատ են, հաւաքել
կարգի դրել է, եւ ամեն մեկուն դժուարիմաց բա-
ռերուն բազմամիտ ու գեղեցիկ ծանօթութիւններ
ըրել է . անկեց ի զատ՝ Տփլիսու հայերենին քե-
րականական կազմութեանը վրայ շատ պիտուա-
կան տեղեկութիւններ կուտայ բանասիրաց, եւ
գրքին սկիզբը իմաստալից, վառվռուն, գեղեցիկ
կարգաբանութեամբ, ու իր հայրենեացը յատակ

լեզուովը գրուած յառաջարան մը կրեն՝ մեծ մտադրութեան ու գովեստի արժանի :

Այս յառաջարանը կուգինք գրեթէ ամբողջ մէջ բերել հոս . բայց որովհետեւ ընդարձակութիւնը շատկեկ է, լաւ կը համարինք այնչափը միայն քաղելով յիշատակել որ բաւական ըլլայ ընթերցասիրաց հետաքրքրութիւնը շարժելու եւ բուն գրուածքին հետամուտ ընելու գիրենք : Լեզուին քանի մը դարձուածքը Պօստիւսոց ականջին խորք ու խորշիկ կրնար գալ, եւ որ մեծն է՝ անով իմաստն ալ դժուար հասկըցուիլ, ու զըրուածքին յարգը չճանչցուիլ . ուստի եւ յանձն առինք մեր սովորական ռամկօրենին վերածել ու գրեթէ բարգմանել այն յառաջարանին զլսաւոր խօսքերը : Բայց որպէս զի բնագրին յատկութիւններն ու տեղ տեղ գեղեցկութիւններն ալ անձանօք չմնան ընթերցողաց, այս անգամ ծանօթութեան մէջ կը դնենք բնագիրը ամբողջ . իսկ ուրիշ ատեն զանց կընենք բնագիրն, ու միայն նշանաւոր խօսքերը մէջ կըրենք : — Պարոն Ալփրդեան այսպէս կըսկի իր յառաջարանը¹ .

« Քանի մը տարի կայ որ Հայոց ազգին ժամանակակից պատմութեան համար կենդանի նիւթեր հաւաքել եմ կենդանի աղբիւրներէ հանած : Հաւաքելու ատեն միշտ աչքի տակս խնդիրն, թէ դեռուէն օտար ազգերու մէջ բնակած Հայերն ինչպէս են ձեռնացրել իրանց կեանքն՝ մտաւով այլազգի ազգեցութեան տակն, ու ամեն տեղ հեշտութեամբ վեր առնելով նրանց սովորութիւններն, երբեմն լեզուն է՝ յայտնում են արդեօք իրանց կենցաղավարութեան հետեւ եւ իրանց կենցաղավարութեան ըլին ազգի սեփականութիւնն ու շնորհքն : Նախելով եւ դժուարացնելով խնդրուն, որն որ պահանջում է եւս տիրող ազգերու բուն ազգայնութեան ճիշդ տեղեկանալն, լաւ տեսնում էի որ ամենից անաշ քննելուն՝ մեկ ժողովրդի խօսած լեզուն է, ու ձեռաց գրուի գրի լեզուին, որով խօսում են Վրաստանում, մանաւանդ Թիֆլիզում բնակող Հայերն, որոց ինքս էլ քաղաքակից եմ : Էս մտքով ժողովում էի նայելն Առակ, Առած, Վիճակախոյ, ու ամեն տեսակ խաղեր, մանաւանդ ազգային երգիչներու կամ Աշուղներու պատգուներն, որն որ պահպանել է ազգն առէլ պակաս թէ աւանդութեամբ, թէ գրով, որոյ չ'իմանային շատ զրկանք է կրել ողորմուկ Հայաստանն :

Էս անպատշաճ խոց հանօգներն նենց են զլինել հետեւ գրաւեցին սիրտս, որ հաւաքած նիւթերիցս՝ առաջ ցրանց պտուղներն եմ հաղորդում ազգակիցներուս, որք՝ գիտեմ, ուրախ կու՛ն որ յայտնապէս իմացուի իրենց ազգային սեփականութիւնն ու շնորհքը : Այս դժուարին խնդիրը ազգաց բուն ազգայնութեանը տեղեկութիւնն ու նենալ պէտք է, այլ եւ ամենէն առաջ քննելու բանը մեկ ժողովրդեան մը խօսած լեզուն է : Այս մտքով ժողովելով եմ հայերէն առակներ, առածներ, վիճակախոյներ ու ամեն տեսակ երգ (կամ խաղ) . մանաւանդ ազգային երգիչներու կամ գուսաններու արդիւններու արդիւններն : Բայց որպէս զի բնագրին յատկութիւններն ու տեղ տեղ գեղեցկութիւններն ալ անձանօք չմնան ընթերցողաց, այս անգամ ծանօթութեան մէջ կը դնենք բնագիրը ամբողջ . իսկ ուրիշ ատեն զանց կընենք բնագիրն, ու միայն նշանաւոր խօսքերը մէջ կըրենք : — Պարոն Ալփրդեան այսպէս կըսկի իր յառաջարանը¹ .

« Քանի մը տարի կայ որ Հայոց ազգին ժամանակակից պատմութեան համար կենդանի նիւթեր հաւաքել եմ կենդանի աղբիւրներէ հանած : Հաւաքելու ատեն միշտ աչքի տակս խնդիրն, թէ դեռուէն օտար ազգերու մէջ բնակած Հայերն ինչպէս են ձեռնացրել իրանց կեանքն՝ մտաւով այլազգի ազգեցութեան տակն, ու ամեն տեղ հեշտութեամբ վեր առնելով նրանց սովորութիւններն, երբեմն լեզուն է՝ յայտնում են արդեօք իրանց կենցաղավարութեան հետեւ եւ իրանց կենցաղավարութեան ըլին ազգի սեփականութիւնն ու շնորհքն : Նախելով եւ դժուարացնելով խնդրուն, որն որ պահանջում է եւս տիրող ազգերու բուն ազգայնութեան ճիշդ տեղեկանալն, լաւ տեսնում էի որ ամենից անաշ քննելուն՝ մեկ ժողովրդի խօսած լեզուն է, ու ձեռաց գրուի գրի լեզուին, որով խօսում են Վրաստանում, մանաւանդ Թիֆլիս բնակող Հայերը, որոնց ես ալ քաղաքակից եմ : Այս մտքով ժողովելով եմ հայերէն առակներ, առածներ, վիճակախոյներ ու ամեն տեսակ երգ (կամ խաղ) . մանաւանդ ազգային երգիչներու կամ գուսաններու արդիւններու արդիւններն : Բայց որպէս զի բնագրին յատկութիւններն ու տեղ տեղ գեղեցկութիւններն ալ անձանօք չմնան ընթերցողաց, այս անգամ ծանօթութեան մէջ կը դնենք բնագիրը ամբողջ . իսկ ուրիշ ատեն զանց կընենք բնագիրն, ու միայն նշանաւոր խօսքերը մէջ կըրենք : — Պարոն Ալփրդեան այսպէս կըսկի իր յառաջարանը¹ .

« Այս անպատշաճ խաղ հանօգները այնպէս սաստիկ զմայեցողիցն զիս որ հաւաքած նիւթերուս մէջէն առաջ ատենց պտուղները կը հաղորդեմ ազգակիցացս, եւ գիտեմ թէ կուրախանան ըրած ընծայիս ու սէր կը ձգեն ազգին սիրելի բանաստեղծներուն վրայ : Ի՞նչպէս չսիրենք զանոնք որ ոչ երբեք իրենց սէրը պակաս ըրեր են . ուրախութեան մէջ ուրախացեր ու տրտմութեան մէջ սուգ մտեր են ազգին հետ, եւ ո՛ր որ վարդապետին քարոզը դադրեր է, անոնք անդադար կըրեր են իրենց ժողովուրդը, թէ սիրաբը շահնելով, թէ խրատով եւ թէ պարսաւելով : Միշտ ազգին մէջ ու ազգին հետ գտնուելով, անոր պակասութիւնները այնպէս հասկըցեր են որ իբր թէ իրենք ալ նոյն մեղքերով բեռնաւորուած ըլլային . սրտերուն մէջ ալ անոր զգացմունքն ունենալով, զը-

կու՛ն ընծայիս վրայ, սրտանց էլ կու՛ն սիրեն ազգի սիրելեաներուն : Սրանց ինչպէս չսիրենք, որ իրանք իսկի չ'են պակսեցրել սէրն . խրախճանում ուրախացրել ու տրտմութեան մէջ սուգ են արել ազգի հետ . ու ինչ տեղ վարդապետն պակսեցրել է քարոզն, սրանք անդադրել թէ սիրաբը շահնելով, թէ խրատով, թէ պարսաւելով կըրել են իրանց ժողովուրդին : Միշտ ազգին մէջ ու ազգին հետ, իմանալով սրա պակասութիւններն, նենց իրանք նոյն մեղքերով բեռնած, սրտումն էլ կըրելով նրա զգացմունքն՝ զուարթ ու կոկած խօսքով նկարագրել են սիրու կարգին զրգանքն, նետն էլ դժուարեմ խօսելիս չ'են քաշվել՝ անպակելուս ու անգուր մարդուն հրապարակում նշանակուցն . ու իրանց զլինել խալիկ հօգքս ասելով՝ անց են կացրել բոլոր կեանքն խաղ ասելով, ասանդիկ են մեզ իրանց սրտի ցաւերն ու տարփանքն . ու վարքն ժողովուրդի . ենդուր էլ սրանց մէ քանի խաղերից ասկի ենք նկատում ազգային հօգին ու ոճն, քան թէ պատմագրական հաստ հաստ զրբերիցն : Էս վերջի հանգամանքն ասկի յորդորում է ինձ, որ հաղորդեմ ազգակիցներուս մեր Աշուղներու երգերն՝ սկսելով Սալաթ-Նովու խաղերիցն . սրանցից կու՛ն յայտնվի մեզ՝ ազգի ճաշակն, ազգային բանաստեղծներու մտաց աճումն ու օտարական ազգեցութիւնն :

Վարդուց լսում եմ օտարականներուցն ու ազգակիցներուս նախատինքն՝ թէ Հայերն գուրկ են պոկնալան զգացմունքից,

ւարք ու կոկիկ խօսքերով նկարագրեր են սիրոյ կարողին գգուանքն ու միանգամայն չեն քաշուած համարձակ դեմ խօսելէն, անպարկեշտ ու անգուր մարդուն հրապարակաւ հաշածմունք հանելէն չվախնալով, իրենք զիրենք *ճառայ հասարակաց* անուաներ են ու բոլոր կեանքերնին անցուցեր են խաղ կանչելով, եւ իրենց սրտին ցաւերն ու տարփանքը մեզի բողբ, վարքերնին ալ ժողովրդեան աւանդեր են : Անոր համար ալ ասունց մէկ քանիին խաղերէն աւելի կրտսնենք ազգային հոգին ու ոճը, քան թէ պատմական մեծանատոր գրքերէ : Այս վերջի պարագան աւելի յորդորեց զիս որ մեր երգահաններուն երգերը հաղորդեմ ազգակցացս՝ Սայեաք-Նովայի խաղերէն սկսելով, ասունցմով կիմանանք մեր ազգին ճաշակը, ազգային բանաստեղծից մտքին աճումն ու օտարաց ազդեցութիւնը :

« Շատ ատենէ ի վեր կըլսեմ թէ օտարականներէն եւ թէ ազգայիններէն այս նախատինքը թէ Հայերը գուրկ են բանաստեղծական զգացմունքներէ, որովհետեւ ոչ երեւելի բանաստեղծութիւն մը ունինք եւ ոչ ազգային աշխոյժ երգեր որ մեր բանաստեղծական ոգւոյն աւազոյց մը ըլլան : Այսպիսի համարձակ վճռոյ մը իմ խելքս չհասներ : Մինչեւ ցայսօր մէկ ազգ մըն ալ չեմ տեսած որ խաղեր ու երգեր չունենայ . թէ ուրախ եւ թէ տխուր վիճակի մէջ ըլլայ մէկ ազգ մը՝ միշտ կարօտ է երգի, ու մեզի համար չենք կրնար ըսել Գերմանացի բանաստեղծին խօսքը թէ

« Զար մարդիկ ամենեւին խաղ չունին : »

« Հայերն որ միշտ սիրեր են լաւ ապրիլը, եւ ազ-

նեղուր որ չ'ունինք մէկ երեսնի քերթուած կամ ազգային աշխոյժ երգեր, որն որ վկայում ըլին մեր բանաստեղծական ոգուն : Անհասկանալի է ինձ համար այսպիսի համարձակ վճիռն : Մինչեւ ես օրս էլ չ'եմ տեսել մէկ ազգ, որն որ չ'ունենայ խաղ ու երգեր. թէ ուրախ եւ թէ տխուր վիճակում՝ ազգն կարօտ է խաղին, ու մեզ վրայ չ'ենք կարող ասել Գերմանացոյ քերթողի խօսքն՝

Տի պա՛յլն մէն շն հապն քէէօ՛նէ լիար՝.

Հայերն, որք սիրել են լաւ ապրիլն, ու անցնելով իր ազգային շնորհքն՝ տարածել են իրանց մէջ ժամանակակից թէ Պարսկային, եւ թէ Յունաց քաղաքականութիւնն, անկարելի է որ իրանց ներանոտութեան ու հարստութեան դարուն՝ չ'ըլին ունեցած պովտտական քերթուածներ² ու մեհենական երգեր, թէպէտ Զրադէշտական կրօնքն իրաւ ենպէս չ'էր հրապուրած երեսակայութիւնն, ինչպէս Յունաց դից պաշտումն : Նոյնպէս համաձայն եմ՝ որ յետոյ նեղ վիճակում նուազեցաւ Հայաստանի ազգային աշխոյժն, ու հետն էլ սրակեցան ազգին իր

գային շնորհքը անցընելով տարածեր են մեջերսին ժամանակակից Պարսից եւ Յունաց քաղաքականութիւնը, անկարելի է որ իրենց ներանոտութեան ու հարստութեան ատենները ունեցած չըլլան բանաստեղծական քերթուածներ ու մեհենական երգեր, թէպէտ եւ Զրադէշտական կրօնն իրացընէ այնչափ չէր հրապուրեր մարդոս երեսակայութիւնը՝ ինչպէս Յունաց դիցարանութիւնը : Նոյնպէս համոզուած եմ թէ յետոյ նեղութեան ատենները Հայաստանի ազգային աշխոյժը պակսեցաւ, հետն ալ ազգին վիպասանները քիչցան . վասն զի Հայաստան իր աշխարհագրական դրիցը պատճառաւ այնպիսի դժուարակնձիռն վիճակի մը մէջ ընկած էր որ իր գաւկեները ոչ սիրտ ունէին եւ ոչ ժամանակ որ իրենց կապուած երեսակայութիւնը կարենան վառել : Բայց ազգը, բուն ազգը, միշտ ունեցեր է իր սրտին մխիթարիչը, այսինքն իր երգիչը, գուսանը, երգահանը : Ասոնք ներանոտութեան ատենէն մինչեւ մեր օրերը իրարու յաջորդելով, յիշատակինն ձգեր են ազգին սիրտը, ազգն ալ այնչափ երախտագետ եղեր է անոնց՝ որչափ որ յիշողութիւնը բոլոր տուր է իրեն, եւ նոր երգահանին սիրոյն համար մոռցեր է իր հին սիրատարի խաղերը : Ատանկով ազգային երգիչները անդադար գգուեր են ազգին սիրտն ու ականջը՝ առանց իրենց ետեւէն գրաւոր յիշատակ մը ձգելու որ վկայէ իրենց ըլլալուն կամ չըլլալուն :

« Երգիչներուն կեսը կոյր՝ կեսն ալ գրել կարողալ չգիտցող ըլլալով, անոնց ձայնը լսող ու սիրող ազգն ալ գիտութենէ գուրկ, որուն փոյրը

վիպատաններն. զի Հայաստանն իր աշխարհագրական դիրքի պատճառով՝ ընկել էր ենպէս բազմակապ քաղաքավարութեան մէջ, որ նրա գաւակներն ոչ սիրտ ունէին՝ ոչ պարապ, որ անցնեն իրանց պատած երեսակայութիւնն : Բայց ազգն, բուն ազգն միշտ ունեցել է իր սրտի մխիթարիչն—իր երգեցողն, գուսանն ու աշուղն : Սրանք ներանոտութեանից սկսած մինչեւ մեր օրերն՝ մէկ մէկու տեղ տալով՝ յիշատակ են բողբ ազգի սրտումն, որն որ էլել է երախտաւոր եկքան, ինչքան բոլրէ արեւ յիշողութիւնն, ու նոր երգի համար մոռացել է իր հին սիրելիին խաղերն : Էսպէս ազգային երգիչներն շարունակ գգուել են ազգի սիրտն ու ականջն՝ չըրողած իրանց եղենն մէկ գրաւոր յիշատակ, որն որ վկայում ըլի նրանց ըլելուն ու չ'ըլելուն :

Երգիչներու կեսն կոյր, կեսն գրել կարողալ չ'իմացող, սրանց լսող ու սիրող ազգն էլ միշտ գրկած դպրութենից, ճի պիտէր հոգացել նրանց սիրուն խաղերու արձանագրելու համար : Թէ եւ գրտնըվել են նրանց մէջ մէ քանիսն, որք աւանդել են գրով իրանց երգերն, միայն մէկ կողմից անհոգութիւնն, միւս կողմից չափէն դուս պառնաներու խնամքն իրանց բոռներու վրայ՝ անխնայ ոչնչացրել են եւ դիւական բղբերն, վախենալով որ բոռն սեր չ'ընկնի հօր արուեստին, որոյ արձակ ու ազատ կեանքն ազգի մէջ ու հրապարակում չ'էր յարմարում Հայ

¹ Զար մարդիկ խլիկ խաղ չ'ունեն :

² Մ. Էմիլ, *Վեպը Նոյն Հայաստանի*. Մոսկվա, 1850 :

պիտի ըլլար որ անոնց սիրուն խաղերը զիր անցընեն : Թեպետ եւ քանի մը հոգի գտնուած են մեջերսին որ իրենց երգերը գրով աւանդեր են, սակայն մէկ կողմանէ անհոգութիւնը, մէկայ կողմանէ պառաւներուն չափէ դուրս խնամքը իրենց բոռներուն վրայ՝ անխնայ փնտցուցեր են այն դիւական քղբերը, վախնալով որ չըլլայ քէ բոռը սէր ձգէ հօրը արհեստին՝ որուն արձակ համարձակ ազգին մէջ ու հրապարակաւ անցուցած կեանքը չէր վայելեր Հայ կնոջ. վասն զի ասոր համար՝ տունն ու ընտանիքը իր երջանկութեան վերջին սահմանն է : Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ-Նովայի կինը իր սուգի օրերը երկանը քղբերն ու տետրակը առեր բռնիրը ձգեր է, վախնալով որ չըլլայ քէ որդին ալ հօրը ճամբան բռնէ որ անդադար դուրսը կը պտրտէր ու տունն ու ընտանիքը մտքէն հաներ էր : Կինն ալ իրեն իրաւունքն ունի : Երգահանը, այն *հասարակաց ծառան*, տուն տեղ չճանչնար. անոր տունը փողոցն ու ժողովարանն է : Այս կերպով իրենց տղայքը ծուռ ճամբաներէ հանելու եւ ապահովցնելու համար՝ ճրջափ սիրուն բաներ կրակի տուեր են մեր գաւալասեր մայրերը : Ասոնք գիտնալով, կրգարմանամ քէ ճիւղ նախախնամութիւնը պահպաներ է Սայեար-Նովայի տետրակը, որուն սկիզբէն ու վերջէն փրցուցած՝ բերքերուն մէջ մեր պառաւներուն իմաստուն մատուրները խնամքով փարբած պիտի ըլլան իրենց քնմունն ու պղպեղը : Մեր առատասիրտ պատանեակներն ալ իրենց գուրջն պակսեցուցած, որ փոռաններ բոցընելով ճ գիտէ ճրջափ զուարճութիւն պարգեւեր են հովի-

րուն իրենց պապուն զուարճաձայն խաղերովը : Ո՞վ ինչ բնէ : Նորէն պէտք է որ կրկնենք հնուց մնացած գանգատը. « Բոլորն ալ կարդայ գրել չգիտնային է : »

« Մեր մէջ կարդացող ուսումնասէր մարդը վշտաշատ ժողովրդեան մէջէն քաշուելով վանք կը մտնէր. հոն հանգիստ ժամանակ գտնելով իր գիտութեան ծարաւը կշտացընելու, եւ սուրբ գրոց բացատրութեան ու մեկնութեան մէջ կեանքը մաշեցընելով, օրերը կանցընէր, բարակ բարակ աստուածաբանական խնդիրներու վրայ հակաճառելով ու լուծմունք փնտռելով : Անոնց մէջ քերթողական ոգւոյ արժանի եղած մարդը այն մարգարտահիւս սրբանուագ տաղերը կերգեր որ մինչեւ ցայսօր ալ կը զմայեցընեն մեր բմրած սիրտը, ու հեռուանց տեսնելով իր եղբարցը տառապանքը, սիրտը զովացընելու համար՝ անաչառ մտքով կարճանագրէր իր տխուր հայրենեաց քաշած վշտերը : Այս կերպով ազգին քաշած անդադար հալածմունքները վանքերուն մէջ ուրիշ տեսակ ազգային քերթողներ հանեցին, այսինքն մեր ժամանակագիրները : Բայց ասոնց սրբակրօն վարքն ալ կը քրտմունք մեր աշխոյժ խաղերէն. ուստի եւ մեր բազմերախտ եկեղեցին, որ շատ սիրուն բաներ պահպանէր է ազգին համար, փոյր չէ ունեցած ազգային եւ ոչ մէկ բանաստեղծութեան մը վրայ, չէ քէ բշխամութեամբ, հապա իր սրբամտութեամբը այն սիրալիր երգերը դիւական ամբարշտութեան գործ համարելով : Այս կարծիքը վանքէն ազգին վրայ տարածուել է, եւ մանաւանդ մեր երգիչներուն վրայ, որ քեպետ գիտէին

կնոջ, ում համար տունն ու գերդաստանն իր երջանկութեան վերջին սահմանն է : Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ-Նովի կինն, հենց սուգ անելու օրերն, գցում է իր մարդու քղբերն ու զովքարն վառած բռնիրն, անո՞վ վայ քէ որդին էլ գնայ հօր ճանապարհով, որն որ դիւի դուսն էր ման ամուսն մարդուն ու գցել էր տալի մտքմէն տունն ու ընտանիքն : Կինն էլ իր իրաւունքն ունի : Աշուղն՝ եւ *խալիխ Նօթարն*, չէ ճանաչում տունն ու տեղ. սրա տունն՝ փողոցն ու մեջլիսն է : Էսպէս իր տղերանցն ծուռ ճանապարհից հանելու ու ապահովցնելու համար՝ քանի սիրուն բաներ տրուել կու՞նին կրակին մեր գաւալասեր մերերն. սրանց ճանաչելով՝ զարմանում եմ քէ ճիւղ նախախնամութիւնն է պահպանել Սայեար-Նովի զովքարն, որոյ գլխից ու վերջից՝ զըջած բերքերում մեր պառաւներու իմաստուն մատներն խնամքով փարբել կու՞նին իրանց զիրեն ու փլփիլն. չէն ըլլի պակասը իրանց գուրջն մեր առատ երեկներն էլ, որք փոռաններն (փռուս, cerf-volant) փռուցընելով՝ քանի գոյ կու՞նին շանց տունը հովիւրան իրանց պապի զուարճաձայն խաղերովն : Ո՞վ ինչ անէ : Ելի պիտի կրկնենք հնուց մնացած գանգատանքն. « Դիւ գիր չ'իմանային է : »

Մեր մէջ ուսումնասէր գիր խնացող մարդն՝ քաշվելով վշտաշատ ժողովրդից, մտնում էր վանքն. ուր պարսպ ու միջոց

գտնելով իր գիտութեան ծարաւն հանգցընելու, ու մաշելով կեանքն սուրբ գրոց բացատրութեան ու մեկնութեան մէջ, անց էր կացնում իր օրերն նուրբ աստուածաբանական խնդիրներու հակաճառելով լուծանելուամն : Սրանց մէջ քերթողական ոգւով պարգեւածն երգում էր են մարգարտահիւս սրբանուագ տաղերն, որք մինչեւ ես օրս էլ զմայեցնում են մեր բմրած սիրտն, ու հեռուանց տեսնելով իր եղբայրներու տառապանքն՝ սիրտն հովցնելու համար անաչառ մտքով արձանագրում էր իր տխուր հայրենեաց վշտամբերութիւնն : Էսպէս ազգի շարունակ հալածմունքներն զուցարին վանքերում ուրիշ տեսակ ազգային քերթողներ—մեր ժամանակագրողներուն : Բայց սրանց սրբակրօն վարքն էլ քտմունք էր մեր աշխոյժ խաղերուցն. ենդուր, մեր բազմերախտ եկեղեցին, որն որ շատ սիրուն բաներ է պահպանել իր ազգի համար, չէ ունեցել խնամք գոնէ մէկ ազգային քերթուածի վրայ. չէ քէ բշխամելով, լայց իր սրբմտութեամբ համարելով են սիրուն երգերն՝ գործ դիւական ամբարշտութեան : Էս կարծիքն վանքից տարածվել է ազգի վրայ, մանաւանդ մեր երգիչներու վրայ, որք քեպետ գիտէին որ իրանց լեզուն միշտ *օրհանք ունէ*, լայց միշտ էլ հասկանում են էլի իրանց արուեստն իր մարմնապաշտ ու մեղաւրբ. ենդուր էլ մեղքն քաւելու՝ պարզ մտքով խնդրում են միշտ *Թողա՞նք չ'որհնէն* ու հոգուն *ողորմի ասելն* : Հենց աշուղն

բէ իրենց լեզուն միշտ *օրհնէնք ունի*, բայց միշտ ալ հասկըցած էին բէ իրենց արհեստը մարմնապաշտ ու մեղսասէր բան մի է. ուստի մեղքին քաւութեան համար պարզ սրտով միշտ կըխնդրեն *Յողութիւն շնորհել* ու Աստուած ողորմի հոգւոյն ըսել: Ինչպէս որ երգիչն ալ իր ընկերակցին խաղը կանչելու ատեն, երգահանին անունը յիշելով, ոչ երբէք կըմոռնայ անոր հոգւոյն ողորմիս հանելը: Երգահաններուն մէջ աւելի բարեպաշտները կարծելով բէ Հայոց ձօխ լեզուն միայն ասոր համար եղած է որ անով իրենց Ստեղծողին ու Սուրբերուն տաղերով փառարանութիւն ընեն, միայն իրենց կրօնական ու խրատական երգերը հայերէն սրբութիւնն անարգելը յանցանք համարելով՝ իրենց սիրուն բանաստեղծական զգացմունքները Պարսից, Թուրքաց եւ Օսմանցւոց լեզուներովը երգեր են: Ասոնց մէջ մէկքանին կայ որ խիստ քիչ հայերէն խաղ հաներ են կամ ամենեւին չեն հանած, ինչպէս երեսելի Քէշիշ-օղլին, Ալլահմէրտին եւ այլն: Յաւալի ու ծանր բան է մտածելը բէ Հայ մայր մը օրոցքը օրելու ատեն, իր քունը կտրելով ու գուրգուրալով մեծցուցեր է որդին, որ Պարսից ու Թուրքաց երգիչ ըլլայ: Մեր խեղճ երգահանները՝ սրտերնին Աստուծոյ սիրովը վա-

ռուած՝ մաշուեր են եօրը տարի վրայէ վրայ՝ Կարգավառի (սուրբ Կարապետի) պաքը պահելով. ուխտի գնացեր են իրենց կռապաշտ նախնեաց *աշտից տեղերը*, ու երեսնին քարերուն քսելով՝ ծնկի վրայ դողդրդալով մօտեցեր են համբուրելու *զմիջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին*¹, ու պաղատելով խնդրեր են անոնցմէ իմաստութիւն, հանճար ու խաղ հանելու շնորհքը — որպէս զի երբան՝ օտար լեզուով գուարճացրնեն օտար ազգերն իրենց սիրուն երգերովը: Բայց ասոնք շատ անգամ ալ առաքելական պաշտօնը կատարեր են. զարմանալի բան. անկիրք ու անուսումն՝ մեծ մասն ալ ի ծնէ կոյր, կամ տղայութեան ատենէն ծաղկատար, բերնուց սովբեր են Աստուածաշունչն ու դուրանը, նստեր են մահմետական կարդացողներու հետ, ու վերին ազդեցութեամբ հոգեւորուած՝ իրենց պաշտպանին անունը տալով, *Չանկլի փիր*², *Մուշ Մուղանի*, նուագարանը ձեռք առած՝ քերթողական ու կրօնական վեճերու մէջ կապեր են շատ իմաստուն Ալլա ու Ախմեդ մարդիկ, ու համարձակ տարածեր են մահմետականաց մէջ քրիստոնէական իմաստն ու աւետարանական առակը:

(Մնացածն ուրիշ անգամ:)

էլ իր ընկերակցի խաղն ասելիս՝ յիշելով երգչի անունն, երբեք չ'է մոռանում հանօղի հոգուն *ողորմի տայն*: Աշուղներուց աւելի կրօնասէրներն՝ կարծելով Հայոց ձօխ լեզուն նենց են գլխին նշանակած միայն իրանց Ստեղծողին ու Սրբերուն տաղերում փառարանելու համար, Հայ խօսքով ասել են միայն իրանց կրօնական ու խրատական երգերն, ու յանցանք համարելով անարգել իր աստուածախօս լեզուի սրբութիւնն՝ իրանց սիրուն պոմետական զգացմունքներն երգել են Պարսից, Թուրքաց ու Օսմանցւոց բարբառով: Սրանց մէջ կան մէ քանիսն, որք շատ քիչ կամ իսկի չ'են ասել հայերէն խաղ, ինչպէս երեսելի Քէշիշ-օղլին, Ալլահմէրդին, եւ այլն: Յաւելու ու ծանրը ասելու բան է, ինչպէս Հայ մերն օրօրքն ասելում՝ քունն կտրելով ու գուրգուրելով մեծացրել է որդուն Պարսից ու Թուրքերու համար երգիչ: Մեր ողորմուկ աշուղներն վառելով սիրտըն Աստուծու սիրով՝ մաշել են ջանն եօրն տարի վրայուվրայ Վարդավառի (սուրբ Կարապետի) պասն պահելում, ուխտ են գնացել իր կռապաշտ նախնեաց *աշտից տեղերն*, ու երեսն քարերուն քսելով չօքէօք դողդրդալով մօտեցել են համբու-

րելու *զմիջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին*¹, ու պաղատելով խնդրել են սրանից պարգև՝ իմաստութիւն, հանճար ու խաղ ասելու շնորհքն. — որ զնան՝ օտար լեզուով գուարճացնեն օտար ազգերուն իրանց սիրուն երգերովն: Բայց սրանք շատ անգամ էլ կատարել են առաքելական պաշտօնն. զարմանալի բան. անկիրք ու անուսումն, նենց մեծ մասն մօրեն կոյր ծնած կամ մանկութենից ծաղկատար, բերան են առել Աստուածաշունչ գիրքն ու Դուրանն, նստել մահմետական կարդացողներու հետ, ու հոգեւորած վերին ազդեցութեամբ՝ տալով իրանց պաշտպանի անունն *Չանկլի փիր*², *Մուշ Մուղանի*, սազն ձեռին կապել են քերթողական ու կրօնական վիճերում շատ իմաստուն Ալլա ու Ախմեդ, ու համարձակ տարածել են Մահմետականներու մէջ քրիստոնէական իմաստն ու աւետարանական առակն:

¹ Չէնոր, Պատմութիւն Տարօնոյ, Վենետիկ, 1852. էջ 8:

² Մայեար-նովա՝ Չանկլի փիրզան իշուփ դուր: